

Præpositionernes grammatikalisering

Ole Togeby

Traditionelle definitioner

Udgør det man normalt kalder de danske præpositioner, faktisk en klasse? Og hvad er da definitionen på denne klasse, og hvilke ord hører til den? Disse spørgsmål vil jeg forsøge at besvare i denne artikel.

I *The Penguin Dictionary of Language* defineres klassen af præpositioner således:

An item that typically precedes a noun phrase to form a single constituent of structure - a **prepositional phrase** or **prepositional group** - often used as an adverbial. Examples include *in the garden* and *on my bike*. (Crystal 1999)

Dette er en ren kategorial grammatisk definition der forklarer at præpositioner er ord der sammen med nominaler udgør adverbialer, men den siger ikke om præpositioner har nogen betydninger fælles. I Brøndals *Ordklasserne* defineres præpositioner:

PRÆPOSITIONER (*r*) - En Klasse af rene Forbindere eller Relatorer (*r*) maa kun indeholde Ord, hvis eneste Funktion det er at udtrykke et Forhold eller en Relation; de maa ikke i sig selv tillige betegne en Genstand (*R*), der f. Ex. kunde være styret af dette Forhold; og lige saa lidt maa de indeholde noget Beskriverelement, være sig determinativt (*d*) eller situativt (*D*). (Brøndal 1928, side 78).

Her går definitionen kun på indholdet, og medtager slet ikke de syntaktiske kombinationsmuligheder. I *Politikens NUDANSK GRAMMATIK* defineres ordklassen således:

Ordene *med, i, til, foran, mod* er **præpositioner**. Præpositionerne udgør en lille, **lukket ordklasse** (...) Andre eksempler på præpositioner er *af, bag, for, fra, gennem, med, mellem, over, på, uden, ved*. Som grundbetydning angiver de fleste af præpositionerne **lokalisering**, dvs. hvordan ting er lokaliseret i rum i forhold til andre ting, eller hvordan de er lokaliseret i tid. Fx *Bogen/ligger/ på bordet. De/ kommer/ på mandag*. (Becker-Christensen og Widell 1995 side 120)

Dette fremtræder nærmest som en ekstensiv definition, hvor de fleste og de mest prototypiske elementer af den lukkede ordklasse opregnes.

I W.B.McGregor: *Semiotic Grammar* defineres klassen således:

...prepositions, which indicate the relationship of an NP to the clause or to

another NP. (MgGregor 1997, side 36)

Her er det både syntaksen og betydningen det handler om, men formuleringen er stærkt forkortet, for meningen er vel at præpositioner betegner et forhold mellem det et nominal betegner, og det der betegnes med sætningen eller med et andet nominal.

Præpositionernes syntaks

De store ordklasser: substantiver, verber, og adjektiver defineres som regel ved deres bøjningsmuligheder og (sjældnere) ved klasseelementernes fælles betydning som hhv. genstande, processer og egenskaber. Men da præpositioner, konjunktioner og adverbier stort set ingen bøjning har, må disse mindre ordklasser defineres ved deres syntaktiske forbindelsesmuligheder og ved deres betydning.

For at undersøge præpositionernes syntaktiske forbindelsesmuligheder opstiller jeg her en række autentiske eksempler på præpositioner (de understregede) ordnet efter deres forskellige brug:

Gruppe 1

Saa mødte han en Hex paa Landeveien

Judas tog så vagtstyrken og nogle af ypperstepræsternes og farisæernes tempelvagter med sig og kom derover med lygter og fakler og våben.

Kongen har med de i denne grundlov fastsatte indskrænkninger den højeste myndighed over alle rigets anliggender og udøver den gennem ministrene.

Da jeg for tyve Aar siden var i Wien,« begyndte hun, »var der en smuk blaaøjet Dreng, som gjorde stor Furore der ved at danse paa Line med tilbundne Øjne. 4/ Han dansede med vidunderlig Kunst og Ynde,

Da geden skulle ernære dem alle sammen med sin mælk måtte den have godt solidt foder

En ko blev i går på hovedvej 10 dræbt ved sammenstød med en motorvogn af mærket Opel Rekord, model 1968, ført af en rødhåret kvinde af normal legemsbygning, iført en blå spadseredragt, hvid bluse med flæser og sorte sko med en rem op om hælen.

Gruppe 2

Nu stod kabinerne med de slidte læderbrikse tomme

EF er som en færge med et bildæk uden opdelinger.

En ko blev i går på hovedvej 10 dræbt ved sammenstød med en motorvogn af mærket Opel Rekord, model 1968, ført af en rødhåret kvinde af normal legemsbygning, iført en blå spadseredragt, hvid bluse med flæser og sorte sko med en rem op om hælen.

De gør det, må vi forstå, netop fordi det

er Østrig med den nazistiske fortid.

Skal jeg forestille mig ham, dukker skolebilledet op: en gammel idiot med skæg, hvid kåbe og en palmekvist i hånden. Eller ham den svenske fra filmen, også en bedstepapa med guldbryller og høj hat, gammel, senil, værdig herre.

Gruppe 3

Der kom en Soldat marcherende henad Landeveien;

... hendes Underlæbe hang hende lige ned paa Brystet.

Der skal Du krybe op i Toppen, saa seer Du et Hul, som Du kan lade dig glide igjennem og komme dybt i Træet! Jeg skal binde dig en Strikke om Livet, for at jeg kan heise Dig op igjen, naar Du raaber paa mig!" "Hvad skal jeg saa nede i Træet?"

Gruppe 4

Al maden gik til, han kunne tage fra, vejret slog om (jf. de holdt ud i to timer. ... for at jeg kan heise Dig op igjen)

„Han „lagde ^llåget ^lpå; „Hun „tog ^lhatten ^laf. (jf. Hun kunne ikke holde ham ud. „Han „kørte ^lpigen ^lhjem).

Gruppe 5

Fordi de har en bagtanke med deres liv, en fornemmelse af, at det betyder noget, ikke bare for dem selv, men muligvis også med en skjult tanke om, at det en dag, måske, hvem ved, også kan interessere andre.

For hvordan kan man forklare, at amerikanerne ud over ødelæggelse af Iraks masseødelæggelsesvåben, også kræver respekt for menneskerettighederne, samtidig med at de har et udmærket forhold til nabolandet Saudi-Arabien hvis status på det punkt er himmelråbende?

Ko dræbt ved sammenstød med bil

... men derimod afviser både J. E. H. Bernstorff og A. G. Molkte et makkerskab med det noget grumsede selskab.

... man skulle køre lidt efter det system, som lilleskolerne kører efter, ikke så mange elever i klasserne, mere samarbejde med forældrene og mere individuel behandling af børnene.

Gruppe 6

Stk. 2. Statsydelsen kan ikke behæftes med gæld.

Det har altid stået for mig som noget fjernt, nærmest pjattet med disse mennesker, der må udmåle og nedskrive enhver detalje

For noget vil Du vel have med for dér mødtes Jesus ofte med sine disciple.

C 13/det hobede sig op og dækkedes med rim og rim,

I 13/hvorimod andre har holdt på, at den sorgløse uvidenhed var uforenelig med menneskets sande værdighed.

G9/ F.eks. skal afgiften på en pakke cigaretter sænkes med et beløb af størrelsesordenen 9 kr. og på en flaske whisky med 60 kr.

L11/han omgiver sig med en Skyverden for at være ene, hyller sig i Dunst og slumrer. B8/ Jesus som vidste alt, hvad der skulle ske med ham

Gruppe 7

Jesus stod sammen med dem.

...men de kunne ikke blive ved med at holde sig unge og døde derfor til sidst.

Det er fantastisk, jeg læser tilbage og ser ordet Gud i forbindelse med mig!

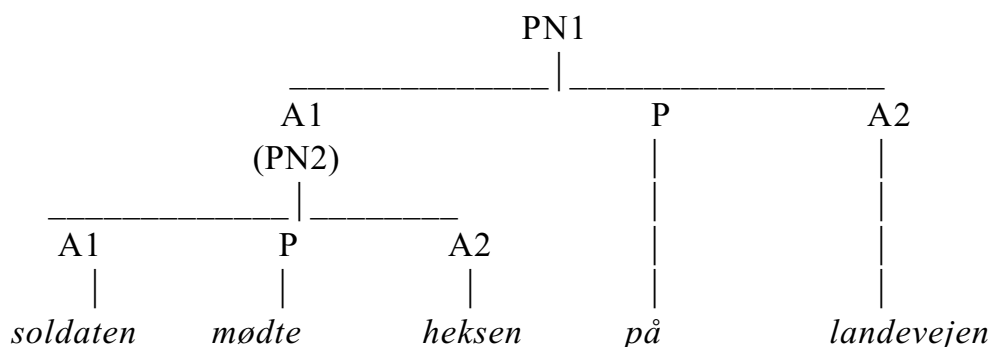
og der var ingen Bedrag med i Spillet, idet han i en bolighandel har et problem med hensyn til en reguleringsklausul samtidig med ..., ud over at lødelægge.

1. Præpositionen som prædikat degraderet til verbalmodifikator

Som den latinske betegnelse siger, er præpositioner ord hvis position er før noget andet. Dette andet er som regel et nominal (genstandshelhed, NP), og som den danske betegnelse siger, betegner forholdsord forhold mellem to størrelser, nemlig mellem det der udtrykkes med en sætning: et sagforhold (SoA, state of affairs, udsagn, proposition), og det der betegnes med et nominal: en genstand (eller et sagforhold der opfattes som en genstand, fx *ved at danse på line*).

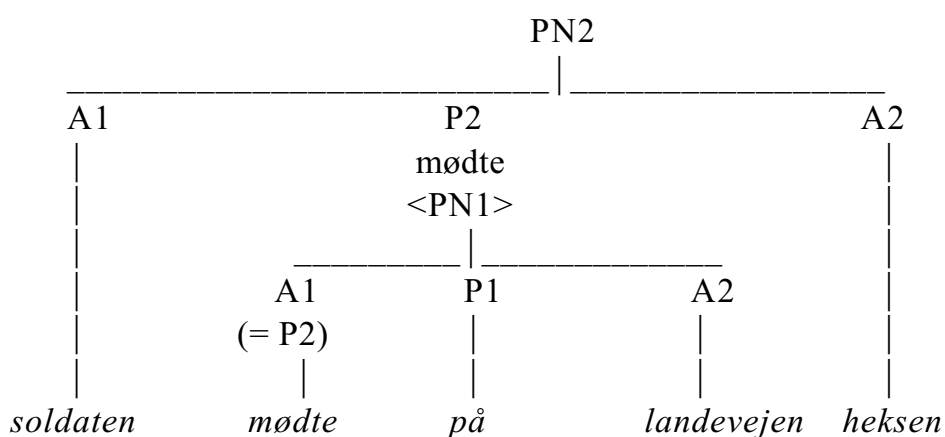
I gruppe 1 er samlet eksempler på denne prototypiske anvendelse, hvor præpositioner sammen med et nominal danner en præpositionsforbindelse som udgør et adverbialt led i sætningen: *Saa mødte han en gammel Hex paa Landeveien*. Præpositionsforbindelsen *paa Landeveien* er adverbialt led i forhold til *mødte han en gammel Hex* og angiver stedet for begivenheden, på samme måde som *Saa* angiver tiden for den. Det er normalt at sige at sådanne adverbialer er frie, ubundne eller adjunktive, dvs. ikke valensbundet i forhold til prædikatet i sætningen *mødte*.

Præpositionen må i dette tilfælde opfattes som et degraderet divalent prædikat med sin fulde betydning 'placeret med tæt berøring med overfladen af'. Konstruktionen kan altså beskrives ved denne semantiske struktur, hvor den anden prædikation (PN2) er underordnet som et argument (A) for prædikatet (P) i den første prædikation (PN1):

Man kan sige at kløvning er en konstruktion der udtrykker denne struktur: *Det var på landevejen (at) soldaten mødte heksen*. I stedet for at prædikation 2 er underordnet som argument i prædikation 1, kan den samme mening udtrykkes

ved at man degraderer prædikation 1 som et modifikation af prædikatet i prædikation 2 (Leech 1983, Bartsch & Vennemann 1972). Underordning af en prædikation noteres med runde parenteser '(...)', degradering med spidse parenteser '< ... >'.
 soldaten mødte på landevejen heksen

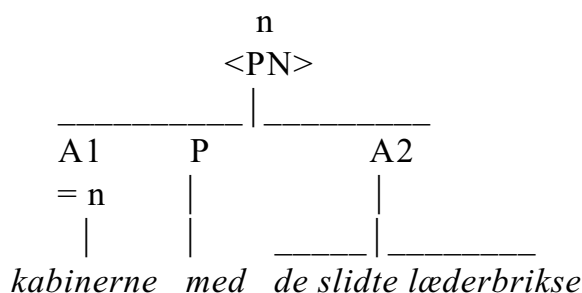
I forhold til eksemplerne i gruppe 1 kan præpositioner defineres som degraderede divalente prædikater der tager en sætning som argument 1 og et nominal som argument 2. Præpositionen bevarer sin fulde betydning og kan stå i modsætning til andre præpositioner: *fluen sad på bordet, over bordet, under bordet, ved bordet, med bordet.*

At præpositioner faktisk fungerer som et prædikater der tager sætninger som argumenter, kan man se af at de selekterer bestemte typer af sætninger: præpositionen *i* i adverbialet *i to timer* selekterer et prædikat med tilstandsapekt: *hun sov i to timer*, mens præpositionen *på* (om varighed) selekterer en sætning i overgangsaspect: *hun vågnede på to minutter.*

2. Præpositionen som prædikat degraderet til nominalmodifikator

Præpositionsforbindelser kan også stå som adverbial i et nominal: *manden på gaden, EF som en færge med et bildæk uden opdelinger, Nu stod kabinerne med de slidte læderbrikse tomme.*

Dette må analyseres således at en keme i et nominal kan modificeres af et adverbial, der er en degraderet prædikation der tager det foregående nominal som det ene argument, og det efterfølgende som det andet:

Det nominal som udgør A2 for præpositionen i en præpositionsforbindelse som dem under 1 eller 2, kan, som andre nominaler, udgøres af en sætning der er markeret som ledsætning ved subjunktionen *at* (der netop gør en sætning til et nominal): *Han betalte bussen mod at hun betalte toget*. Det kræver ikke yderligere forklaring.

3. Præpositionen som markør af lokativt argument

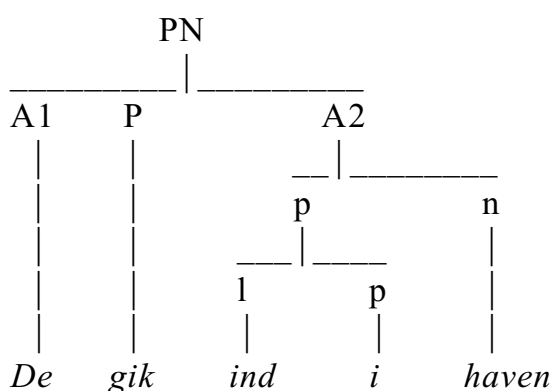
I eksemplerne i gruppe 3 udgør præpositionsforbindelserne en stedsangivelse hvortil man kan spørge med *Hvor?* eller *Hvorhen?*; der kan foran præpositionen optræde en lokativpartikel som *op* og *ned*. (Lokativpartikler kan bøjes i dynamisk og statisk form: *op:oppe*, *ned:nede*, *hen:henne*, og til dem hører: *op*, *ned*, *frem*, *ind*, *ud*, *hen*, *hjem*, *bort*.)

I disse konstruktioner udgør præpositionsforbindelsen et valensbundet argument i forhold til et dynamisk eller statisk lokativprædikat: *gå*, *sætte sig*, *marchere*, *hænge*, *krybe*, *glide*, *binde*, *køre*. Og der kan efter det samme prædikat stå forskellige præpositioner med hver deres betydning: *De | gik | i | haven*. *De | gik | ind | i | haven*. *De | gik | inde | i | haven*. *De | gik | hen | på | engen*. *De | gik | op | ad | bakken*. (To præpositioner kan ikke optræde i lokative led: *med* og *uden*; i *Han gik hjem med sin hund* er *med sin hund* ikke et valent led der modificeres af *hjem*, men et selvstændigt adverbial.)

I konstruktionerne taber verbet sit tryk til lokativpartiklen hvis den er dynamisk, ikke hvis den er statisk: *De | gik | i | haven*. *De | gik | ind | i | haven*. *De | gik | inde | i | haven*. (Hvis den statiske version også får tryktab på verbet, får udtrykket en særlig habituel betydning *De | gik | i | haven*.) Præpositionen mister sit tryk efter de almindelige regler til det nominal der kommer efter, hvis det ikke er et tryksvagt pronomen, som omvendt taber sit

tryk til præpositionen: *„Hun gik ¹hen ¹til ¹Peter: „Hun gik ¹hen ¹til ¹ham.*

Lokativpartikler kan erstatte præpositionsforbindelser, som dog forbliver en del af udtrykkets betydning, hvorfor man må opfatte det som ellipser: *De kom til huset og gik ind*, nemlig ‘i det’. Lokativpartiklen (l) modificerer præpositionen (p); prædikatet (P) er et divalent lokativprædikat, der styrer et lokativt argument 2.

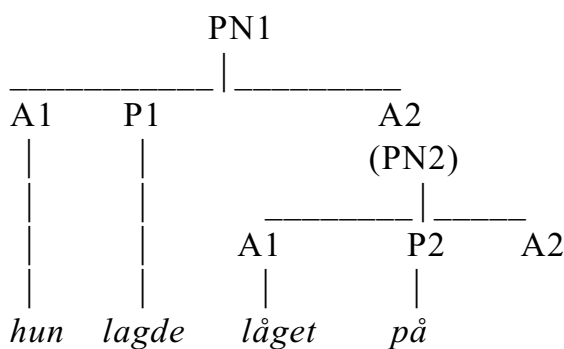
Når præpositioner således optræder som element i et valensbundet lokativisk led, er deres betydning reduceret mere, end når de er degraderet prædikat i et adverbial i sætningen; de kan nemlig kun markere typen af lokativ relation mellem et sted og det lokative prædikat som det er valensbundet i forhold til. Præpositionen opfylder således ikke en funktion som prædikat, men snarere en funktion som kasus (på kasussprog) ellers udfylder: *Romam* = ‘til Rom’, *Roma* = ‘fra Rom’. Reduktionen af antallet af paradigmatiske valgmuligheder giver også reduceret betydning.

4. Præpositionen som spor efter elliptisk argument

I konstruktionerne i gruppe 4 kan der ikke noget nominal efter præpositionen, præpositionen mister ikke sit tryk, men overtager trykket fra verbet, der taber det, og prædikatet er kausativt trivalent med det tredje argument udeladt ved ellipser: *„Han lagde ¹låget ¹på* må således betyde: ‘Han lagde låget på gryden’ og *„Hun tog ¹hatten ¹af* betyder ‘hun tog hatten af hovedet’. I sådanne konstruktioner kan præpositionen *af* have bøjning i dymanik, lige som lokativpartiklerne: *Hun tog hatten af, og så var den af’e*. Andre synes ikke at kunne have det: *Han stod på toget og så var han *på’e*.

Disse konstruktioner minder om konstruktioner med lokativpartikler der også overtager trykket fra verbet, der taber trykket: *„Han „kørte | pigen | hjem. | Bokseren „slog „sin | modstander | ud. „Hun „skrev be| skeden | ned. „Han „sagde „sin | stilling | op.*

Den rimeligste analyse af præpositionen i gruppe 4 er nok at præpositionen markerer det tredje elliptiske argument for et kausativt trivalent prædikat. Men da præpositionerne står uden nominal efter og beholder deres tryk, vil deres funktion være den samme som lokativpartiklernes, og de kan undtagelsesvis bøjes som dem.

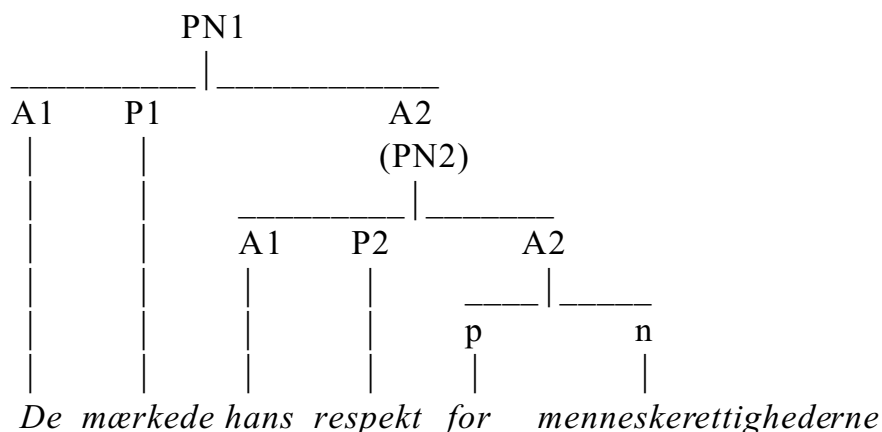

Man kan se at trykket alene kan adskille to konstruktioner: *Han „satte „sig | op „i | sengen* er et dynamisk lokativprædikat med et valensbundet lokativled, mens *Han | satte „sig | op „i | sengen* er en konstruktion med trykstærk lokativpartikel og et stedsadverbium efter. (Hansen & Lund 1993).

5. Præpositionen som argumentmarkør til et prædikatsubstantiv

Eksemplerne i gruppe 5 har præpositioner for forbindere mellem et prædikatsubstantiv og et nominal. *I...respekt for menneskerettighederne* betegner ordet *respekt* ikke en genstand i den omtalte verden, men et tilstand der normalt betegnes ved et verbum: *respekttere*. Dette prædikat er divalent, og det er argument 2 for dette prædikat der markeres med præpositionsforbindelsen *for menneskerettighederne*, mens argument 1 kan markeres med en genitiv. Sådanne konstruktioner kan kaldes grammatiske metaforer fordi tilstande og processer omtales som om de var genstande (Halliday 1994). Konstruktionen

kan ikke findes ved nominaler der betegner genstande: *stenen for menneskerettighederne* kan fx kun give mening hvis *stenen* betegner 'mindstenen' og altså opfattes som et prædikatssubstantiv.

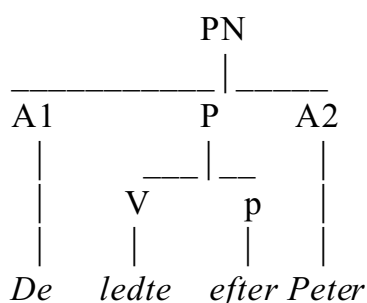
I denne funktion som markør af prædikatssubstantivers argumenter, er den paradigmatiske variation mindre end i de foregående funktioner, og betydningen er yderst reduceret - igen så præpositionen ligner en kasusmarkør. Argument 2 for det i substantivet skjulte prædikat kan oftest tilføjes med et *af*: *hans beskrivelse af sagen, fabrikkens udledning af spildevand*.

6. Præpositionen som verbalpartikel

I eksemplerne i gruppe 6 fungerer præpositionen ganske simpelt som det der skaber forbindelsen mellem prædikatet og dets valente led. Præpositionen er bundet til verbet og kan ikke skiftes ud med nogen anden præposition; det hedder *lede efter*, og ikke: **lede over, lede med, lede for*. Det hedder *stole på*, og ikke: **stole i, stole ved, stole med*; det hedder *bygge på huset*, ikke: **bygge under huset, bygge med huset, bygge ad huset*. Den rimeligste beskrivelse er at præpositionen har mistet sin status af prædikat og er blevet en partikel der er inkorporeret sammen med verbet i det leksikalske prædikat: *lede efter, stole på, resultere i, bygge på, skrive på*.

Nogle af disse prædikater er født præpositionelle, dvs. de kan ikke forekomme uden præposition: *lede efter, stole på, resultere i*, mens andre er præpositionaliserede former af transitive verber: *de byggede huset: de byggede på huset. Han skrev bogen : han skrev på bogen*. I sidste tilfælde gør

præpositionen overgangsprædikater til tilstandsprædikater, og kan også have andre modificerende betydninger. Præpositionaliseringen kan næsten beskrives som en bøjning i aspekt eller aktionsart af prædikatet. (Durst-Andersen & Herslund 1996a, Durst-Andersen & Herslund 1996b.)

Ved nogle trivalente prædikater kan både det andet og det tredje argument være føjet til med en præposition: *Hun stampede foden i jorden: Hun stampede jorden med foden: Hun stampede med foden i jorden. De malede døren med rødt: De malede rødt på døren: De malede med rødt på døren.*

Man kan lægge mærke til at der ikke er forskel i ordstillingen på konstruktioner med præpositioner der markerer lokative valensled, og konstruktioner med præpositioner som korporative partikler, selv om trædiagrammene er forskellige: *De havde sejlet længe i havnen. De havde ledt længe efter hende.*

7. Præpositioner i præpositionskomplekser

Eksemplerne i gruppe 7 viser præpositioner der indgår i faste udtryk som ikke har kompositionalitet, og hvor et substantiv ofte står i ikke-bestemt (nøgen) form og derfor ikke fungerer som argument i forhold til et prædikat: *i forbindelse med, med hensyn til, sammen med, spille på fløjte, danse på line, køre i kane.* Præpositioner der indgår i sådanne faste udtryk, er reduceret til en del af en leksikalsk enhed og er således slet ikke noget selvstændigt ord i teksten med nogen betydning overhovedet.

Præpositionernes grammatikalisering

I denne artikel har jeg vist hvorledes præpositioner optræder i mange

forskellige syntaktiske funktioner i en sætning:

1. præpositionen som prædikat degraderet til verbalmodifikator
2. præpositionen som prædikat degraderet til nominalmodifikator
3. præpositionen som markør af lokativt argument
4. præpositionen som spor efter elliptisk argument
5. præpositionen som argumentmarkør til et prædikatssubstantiv
6. præpositionen som verbalpartikel
7. præpositioner i præpositionskomplekser

Mens præpositioner i de første eksempler optræder som selvstændige leksikalske størrelser med betydning som et prædikat der har to valenser, er ordene i de senere eksempler blevet grammatikaliseret og betydningen reduceret til at udtrykke en slags kasus på det efterfølgende nominal, til at udtrykke en slags aspekt på det foregående verbum, og til at være en udtryksstørrelse helt uden betydning der indgår i en diskontinuert leksikalsk størrelse. Funktionen bliver således mere og mere grammatikaliseret og betydningen mere og mere afbleget.

Hvis man skal definere ordklassen præpositioner på grundlag af syntaks og betydning, kan det kun ske i forhold til de eksempler som er opregnet under gruppe 1 og 2. Og definitionen må være at præpositioner er divalente prædikater der er degraderet til at være modifikationer af andre prædikationer, således at de kan tage en sætning, et prædikatssubstantiv eller et nominal som de ene argument og et nominal som det andet argument. Præpositionerne udtrykker en relation mellem det som de to argumenter betegner, og denne relation kan for de fleste præpositioner være være rumlig, tidsmæssig, eller dreje sig om antal eller andre ting (for præpositionerne *med* og *uden* dog kun om tal).

Litteratur

Bartsch, Renate, & Theo Vennemann. 1972. *Semantic Structures*. Frankfurt

am Main: Athenäum Verlag.

Becker-Christensen, Christian og Peter Widell. 1995. *Politikens nudansk grammatik*. København: Politikens Forlag.

Brøndal, Viggo. 1928. *Ordklasserne*, København: Gad.

Crystal, David. 1999. *The Penguin Dictionary of Language*. Harmondsworth: Penguin.

Durst-Andersen, Per and Herslund, Michael. 1996a. "Prepositional objects in Danish" in Heltoft, L. and Haberland, H. (eds) 1996: *Proceedings of the Thirteenth Scandinavian Conference of Linguistics*. Roskilde: Roskilde UniversitetsCenter.

Durst-Andersen, Per and Michael Herslund. 1996b. "The syntax of Danish verbs: Lexical and syntactic transitivity" i Engberg-Pedersen, Elisabeth et al. (eds) 1996: *Content Expression and Structure. Studies in Danish functional grammar*. Studies in Language Companion Series (SLCS). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

Halliday, M.A.K. (1985) 1994. *An Introduction to Functional Grammar*, London: Edward Arnold.

Hansen, Erik & Jørn Lund. 1983. *Sæt tryk på. Syntaktisk tryk i dansk*. København: DLH Forskningsserien 6, København: Lærerforeningernes materialeudvalg.

Leech, Geoffrey. (1974) 1983. *Semantics*. Harmondsworth: Penguin

McGregor, William B 1997: *Semiotic Grammar*. Oxford: Clarendon Press